

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ Σ.Τ.Ε. ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ, 2003/II.

Συγγραφέας: ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Σ.τ.Ε. 1256/2003, Τμ. ΣΤ´

Πρόεδρος: Θ. Χατζηπαύλου, Αντιπρόεδρος

Εισηγητής: Ε. Νίκα, Πάρεδρος

Πολεοδομικός σχεδιασμός. Καθορισμός χώρων για την ανέγερση κτιρίων που εξυπηρετούν δημόσιο, δημοτικό ή κοινωφελή σκοπό. Αναγκαστική απαλλοτρίωση. Ο καθορισμός χώρων για την ανέγερση κτιρίων που εξυπηρετούν δημόσιο, δημοτικό ή κοινωφελή σκοπό, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και οι χώροι ανεγέρσεως σχολικών κτιρίων, υπόκειται σε χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό. Ο καθορισμός αυτός, εξάλλου, αποτελεί προϋπόθεση της κηρύξεως της αναγκαστικής απαλλοτριώσεως των χώρων αυτών. Αντίκειται στο άρθρο 24 παρ. 2 Συντ. η διάταξη του άρθρου 31 παρ. 4 του ν. 2009/1992, με την οποία αποσυνδέεται η κήρυξη αναγκαστικής απαλλοτριώσεως χώρων για την ανέγερση σχολικών κτιρίων από τον προηγούμενο προς τούτο πολεοδομικό καθορισμό τους. Παραπέμπεται η υπόθεση στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου.

Σ.τ.Ε. 796/2003, Τμ. Ε´

Πρόεδρος: Ι. Μαρή, Σύμβουλος

Εισηγητής: Ολ. Παπαδοπούλου, Πάρεδρος

Βιώσιμη ανάπτυξη. Λατομεία. Σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία. Ο συντακτικός νομοθέτης, σταθμίζοντας την προστασία του περιβάλλοντος, την εθνική οικονομία και την οικονομική ελευθερία, επιτάσσει τον συγκερασμό τους κατά τρόπο που θα διασφαλίζει τη βιώσιμη ανάπτυξη. Από την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης απορρέει η υποχρέωση σχεδιασμού και προγραμματισμού για την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πόρων, ώστε να εξασφαλίζεται αφενός μεν η μείωση των

δυσμενών για το περιβάλλον επιπτώσεων και ο σεβασμός της φέρουσας ικανότητας της περιοχής στην οποία αναπτύσσεται η σχετική δραστηριότητα, αφετέρου δε η ορθολογική και με φειδώ εκμετάλλευση των φυσικών πόρων. Αντίκεινται στο άρθρο 24 Συντ. οι διατάξεις του άρθρου 20 παρ. 2 και 3 του ν. 2115/1993, με τις οποίες παρέχεται η δυνατότητα παρατάσεως της λειτουργίας λατομείων που βρίσκονται έξω από τα όρια των λατομικών περιοχών, για μια πενταετία από τη λήξη της αδείας των, το χρονικό δε αυτό διάστημα μπορεί να παρατείνεται κάθε φορά μέχρι τη συμπλήρωση τριακονταετίας από τη χορήγηση της αρχικής άδειας. Μειοψηφία, κατά την οποία οι επίμαχες νομοθετικές διατάξεις δεν αντίκεινται στο Σύνταγμα, δεδομένου ότι, κατά τη σύμφωνη προς το Σύνταγμα έννοιά τους, δεν αφορούν πάντως λατομεία ευρισκόμενα σε περιοχές υπαγόμενες, λόγω του χαρακτήρα τους, σε κάποιο ειδικό προστατευτικό καθεστώς. Παραπέμπεται η υπόθεση στην επταμελή σύνθεση του Τμήματος.

Σημείωμα

Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης αποτελεί *σύνθεση* περισσότερων στοιχείων, και, μάλιστα, εν πολλοίς ετερόκλητων και ανταγωνιστικών μεταξύ τους. Ειδικότερα, στο κανονιστικό περιεχόμενο της αρχής αυτής συνυπάρχουν, ως γνωστόν, τρεις, κατά βάση αντιθετικές, πτυχές: *η κοινωνική, η οικονομική και η περιβαλλοντική*. Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης οδηγεί σε *εναρμόνιση* των πτυχών αυτών της ανάπτυξης και σε πρακτικό συγκερασμό των επιμέρους στοιχείων τους. Από την άποψη αυτή, η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης αντανακλά μια συνεχή διεργασία που αποβλέπει στην επίτευξη της *ισορροπίας*. Προϋποθέτει, άρα, τόσο σε δικαιοτικό όσο και σε αξιακό επίπεδο, αφενός μεν *συνθέσεις*, αφετέρου δε *σταθμίσεις*. Ως προς τα στοιχεία της αυτά, εξάλλου, η συνταγματική αυτή αρχή ομοιάζει με την *αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου*.

Η σχολιαζόμενη δικαστική απόφαση αποτυπώνει, δίχως αμφιβολία, τις δυσχέρειες που ανακύπτουν κατά το στάδιο αυτών των δικαιοκικών και αξιακών σταθμίσεων μεταξύ των διακυβευόμενων αγαθών. Ειδικότερα, τέθηκε εν προκειμένω το ζήτημα εάν συμβιβάζονται με το Σύνταγμα οι νομοθετικές διατάξεις που παρέχουν τη δυνατότητα παράτασης της λειτουργίας λατομείων, τα οποία βρίσκονται εκτός λατομικών περιοχών, για διάστημα μέχρι και τριάντα έτη. Η πλειοψηφία του Δικαστηρίου έκρινε ότι, ενόψει της μεγάλης αυτής διάρκειας του ανωτέρω μεταβατικού σταδίου, η ενλόγω ρύθμιση δεν συμβιβάζεται με την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης. Αντιθέτως,

κατά την άποψη της μειοψηφίας η ρύθμιση αυτή δεν αντίκειται στο Σύνταγμα, υπό τον όρο, όμως, ότι η μεταβατική αυτή διάταξη δεν αφορά προστατευόμενες περιοχές. Είναι σαφές ότι η άποψη αυτή της μειοψηφίας επιχειρεί να ανεύρει το σημείο ισορροπίας δίνοντας μεγαλύτερη βαρύτητα στην οικονομική και κοινωνική συνιστώσα, σε σχέση με την άποψη της πλειοψηφίας που δίνει προτεραιότητα στην περιβαλλοντική διάσταση. Επισημαίνεται, πάντως, ότι σημαντικό ρόλο στη διαδικασία των σχετικών σταθμίσεων διαδραματίζουν τα κριτήρια της αναλογικότητας (*stricto sensu* αναλογικότητα, αναγκαιότητα, προσφορότητα).

Π.Ε. 262/2003, Ολομέλεια Πρόεδρος: Χ. Γεραρής

Εισηγητής: Κ. Κουσούλης, Πάρεδρος

Νομοθετική εξουσιοδότηση. Οριοθέτηση υδατορεμάτων. Η οριοθέτηση υδατορεμάτων, τα οποία ευρίσκονται σε οικισμούς ή περιοχές που λόγω του χαρακτήρα τους χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας δεν αποτελεί, κατά την έννοια του άρθρου 43 παρ. 2 Συντ., «ειδικότερο» θέμα, ούτε θέμα «τοπικού» μόνον ενδιαφέροντος, ή «τεχνικού» ή «λεπτομερειακού» χαρακτήρα, διότι αναφέρεται σε οικισμούς και περιοχές που έχουν γενικότερη σημασία για τη χώρα. Κατά συνέπεια, η οριοθέτηση των υδατορεμάτων που βρίσκονται στις περιοχές αυτές δεν επιτρέπεται να ανατεθεί σε άλλο, πλην του Προέδρου της Δημοκρατίας, όργανο της εκτελεστικής εξουσίας. Αντισυνταγματική η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 3 εδ. β' του ν. 3010/2002, κατά το μέρος που ορίζει ότι η επικύρωση της οριοθέτησης ρεμάτων, τα οποία εμπίπτουν σε οικισμούς ή περιοχές της παραπάνω κατηγορίας, γίνεται με αποφάσεις του Γενικού Γραμματέα Περιφέρειας ή του Υπουργού και όχι με προεδρικό διάταγμα.

Σχόλιο

Σύμφωνα με νομολογία του Σ.τ.Ε. τα ζητήματα που άπτονται της προστασίας του περιβάλλοντος είναι δυνατόν να αποτελέσουν αντικείμενο νομοθετικής εξουσιοδότησης, μόνον εφόσον η εξουσιοδότηση αυτή παρέχεται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και όχι σε οποιοδήποτε άλλο όργανο της Διοικήσεως. Είναι σαφές ότι η νομολογία αυτή του ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου της χώρας στοχεύει, πρωτίστως, στη διασφάλιση, όσον αφορά τη ρύθμιση της περιβαλλοντικής προστασίας, των πρόσθετων εγγυήσεων νομιμότητας που συνοδεύουν την έκδοση προεδρικών διαταγμάτων, ιδιαίτερα δε της προηγούμενης επεξεργασίας των

διαταγμάτων αυτών από το ενλόγω Δικαστήριο[1].

Η ανωτέρω νομολογία του Σ.τ.Ε. εναρμονίζεται, εξάλλου, με τη γενικότερη νομολογία του Δικαστηρίου, η οποία αναγορεύει την προστασία του περιβάλλοντος σε ύψιστης σημασίας ζήτημα. Έτσι, ένα τέτοιο ζήτημα δεν μπορεί να αποτελεί, κατά την έννοια του άρθρου 43 παρ. 2 Συντ., «ειδικότερο θέμα» ή θέμα με «τοπικό ενδιαφέρον» ή με χαρακτήρα «τεχνικό ή λεπτομερειακό».

Το Σ.τ.Ε. επιδεικνύει, μάλιστα, στην περίπτωση της περιβαλλοντικής προστασίας, συγκριτικά μεγαλύτερη αυστηρότητα κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των παρεχόμενων σε υποδεέστερα σε σχέση με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας διοικητικά όργανα, νομοθετικών εξουσιοδοτήσεων. Ειδικότερα, η αυστηρότητα αυτή μπορεί ευχερώς να αποδοθεί στη γενικότερη ευαισθησία του για τα ζητήματα που άπτονται της προστασίας του περιβάλλοντος.

Επισημαίνεται, πάντως, ότι υπάρχουν περιπτώσεις όπου το Δικαστήριο έκρινε συνταγματική την πρόβλεψη νομοθετικής εξουσιοδότησης προς υποδεέστερα όργανα της εκτελεστικής εξουσίας, παρόλο που η εξουσιοδότηση αυτή αφορούσε τη ρύθμιση ζητημάτων περιβαλλοντικού χαρακτήρα. Αναφέρεται, ειδικότερα, η Σ.τ.Ε. Ολομ. 1101/2002 [2], με την οποία κρίθηκε ότι η προβλεπόμενη στο άρθρο 2 παρ. 2 εδ. α' περιπτ. γ' του ν. 2730/1999 νομοθετική εξουσιοδότηση προς τον Υπουργό ΠΕΧΩΔΕ για τον καθορισμό όρων και περιορισμών δόμησης για την κατασκευή και επέκταση αθλητικών εγκαταστάσεων ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 δεν αντίκειται στο άρθρο 43 παρ. 2 Συντ., εφόσον η ανωτέρω εξουσιοδότηση αναφέρεται σε «ειδικώτερο» κατά τη συνταγματική αυτή διάταξη θέμα, είναι δε ειδική και ορισμένη. Η ρωγμή, ωστόσο, αυτή που επέφερε η προαναφερόμενη δικαστική απόφαση στο σχετικό νομολογιακό οικοδόμημα του Δικαστηρίου θα μπορούσε, ίσως, να αποδοθεί στο γεγονός ότι το Σ.τ.Ε. έλαβε υπόψη στην περίπτωση αυτή το δημόσιο συμφέρον που ανακύπτει από τη διοργάνωση των Αγώνων αυτών στην Ελλάδα[3].

Κατά κανόνα, όμως, το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο της χώρας κρίνει ότι νομοθετική εξουσιοδότηση για τη ρύθμιση ζητημάτων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να παρέχεται μόνον προς τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Ο κανόνας αυτός αφορά, ασφαλώς, πρωτίστως, τις προστατευόμενες περιοχές. Από την πλέον πρόσφατη νομολογία χαρακτηριστική είναι, έτσι, η Σ.τ.Ε. 1373/2003 (Τμ. Ε') [4],

με την οποία κρίθηκε ότι η έγκριση, τροποποίηση, επέκταση κλπ. των σχεδίων οικισμών που έχουν για λόγους αρχαιολογικούς, αρχιτεκτονικούς, παραδοσιακούς, τουριστικούς, προστασίας φυσικού περιβάλλοντος, εξασφάλισης του ιδιαίτερου τοπίου και φυσικού κάλλους, γενικότερη σημασία, μπορούν να πραγματοποιηθούν *μόνον* με προεδρικό διάταγμα. Εξάλλου, σύμφωνα με τη δικαστική αυτή απόφαση, ο οικιστικός έλεγχος και η ανάπτυξη των ελληνικών ακτών αποτελούν μείζονος σημασίας θέματα, τα οποία υπερβαίνουν το τοπικό ενδιαφέρον και πρέπει να ρυθμίζονται *μόνον* με προεδρικά διατάγματα και όχι με απόφαση άλλου υποδεέστερου οργάνου της Διοικήσεως. Ακόμη, σύμφωνα με τη Σ.τ.Ε. 397/2003 (Τμ. Ε΄) [5], η έγκριση και τροποποίηση του ρυμοτομικού σχεδίου και ο καθορισμός των όρων δομήσεως των παραλιακών οικισμών, ανεξαρτήτως μεγέθους, επιτρέπεται να γίνονται *μόνον* με προεδρικό διάταγμα.

Στην εξεταζόμενη περίπτωση, εξάλλου, η Ολομέλεια του Δικαστηρίου έκρινε ότι η οριοθέτηση των υδατορεμάτων δεν μπορεί να ανατεθεί με νομοθετική εξουσιοδότηση σε άλλο, πλην του Προέδρου της Δημοκρατίας, όργανο της εκτελεστικής εξουσίας. Ωστόσο, στο σχολιαζόμενο Π.Ε. δεν διευκρινίζεται εάν ο περιορισμός αυτός ως προς τον φορέα της σχετικής κανονιστικής αρμοδιότητας αφορά κάθε επικύρωση οριοθέτησης ρεμάτων ή αποκλειστικά την οριοθέτηση ρεμάτων που βρίσκονται σε οικισμούς ή περιοχές που χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας. Από τη σχετική διατύπωση του σχετικού σκεπτικού, πάντως, φαίνεται να προκύπτει ότι η οριοθέτηση των ρεμάτων δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο νομοθετικής εξουσιοδότησης προς οποιαδήποτε άλλο όργανο της εκτελεστικής εξουσίας, πλην του Προέδρου της Δημοκρατίας, *μόνον* εφόσον πρόκειται για ρέματα που βρίσκονται *εντός οικισμών ή σε περιοχές ιδιαίτερης προστασίας*. Ο χαρακτήρας, επομένως, του ρυθμιζόμενου ζητήματος ως «γενικότερης σημασίας» για τη χώρα, δεν προκύπτει από αυτή καθεαυτήν την οριοθέτηση του ρέματος αλλά από το γεγονός ότι το συγκεκριμένο ρέμα βρίσκεται *εντός οικισμού ή εντός περιοχής που χρήζει ιδιαίτερης προστασίας*. «Προστατευτέο αγαθό», κατά συνέπεια, δεν είναι εν προκειμένω το ρέμα αλλά ο οικισμός ή η ιδιαίτερα προστατευόμενη περιοχή όπου αυτό βρίσκεται. Η *γενικότερη σημασία*, άρα, που έχει η οριοθέτηση του ρέματος αποδίδεται στην περιβαλλοντική «υπεραξία» της περιοχής όπου βρίσκεται αυτό.

Ουδόλως, ωστόσο, θα μπορούσε να συναχθεί, *a contrario*, με βεβαιότητα ότι η οριοθέτηση των ρεμάτων που δεν βρίσκονται σε οικισμούς ή σε προστατευόμενες

περιοχές αποτελεί «ειδικότερο» θέμα ή θέμα «τοπικού» μόνον ενδιαφέροντος. Αντίθετα, μάλιστα, το Σ.τ.Ε. έχει διαμορφώσει πάγια αυστηρή νομολογία σχετικά με την προστασία των ρεμάτων, θεωρώντας ιδιαίτερα σημαντική τη λειτουργία τους για τα οικοσυστήματα.

Σύμφωνα, έτσι, με την πρόσφατη Σ.τ.Ε. 319/2002 (Τμ. Ε΄)[6], η εν λόγω προστασία, η οποία βρίσκει έρεισμα στις διατάξεις του άρθρου 24 Συντ., «αποβλέπει στη διατήρηση της φυσικής τους καταστάσεως και στη διασφάλιση της επιτελουμένης από αυτά λειτουργίας της απορροής των υδάτων».

Σε μια άλλη, εξάλλου, επίσης πρόσφατη απόφασή του, το Δικαστήριο συμπυκνώνει τη σχετική σύγχρονη νομολογιακή στάση του για την προστασία των ρεμάτων. Συγκεκριμένα, με την υπ' αριθμ. 2621/2001 απόφαση του Σ.τ.Ε. [7] κρίθηκε ότι τα ρέματα αποτελούν «ουσιώδες στοιχείο του υπό το άρθρο 24 του Συντάγματος προστατευόμενου φυσικού περιβάλλοντος». Σύμφωνα, εξάλλου, με τον ορισμό των ρεμάτων που υιοθετείται με την ίδια απόφαση, τα ρέματα αποτελούν «πτυχώσεις της επιφανείας της γης, δια των οποίων συντελείται κυρίως η απορροή προς την θάλασσα των πλεοναζόντων υδάτων της ξηράς». Κατά την ίδια απόφαση, ακόμη, τα ρέματα αποτελούν «φυσικούς αεραγωγούς», συγκροτούν δε, μαζί με τη χλωρίδα και την πανίδα τους, «οικοσυστήματα με ιδιαίτερο μικροκλίμα που συμβάλλουν πολλαπλώς στην ισορροπία του περιβάλλοντος»[8],[9].

Τα ρέματα, εξάλλου, λόγω ακριβώς της ιδιαίτερης αυτής φύσης τους, προστατεύονται αποτελεσματικά, με βάση την αρχή της (περιβαλλοντικής) αειφορίας (άρθρο 24 παρ. 1 εδ. β΄ Συντ.), μόνον εφόσον απαγορεύεται κάθε άλλη χρήση ή μεταβολή του χαρακτήρα τους. Βασικό, επομένως, περιεχόμενο της συνταγματικής προστασίας των ρεμάτων αποτελεί η αυστηρή απαγόρευση μεταβολής του χαρακτήρα τους. Τούτο δέχεται, άλλωστε, η συναφής νομολογία του ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου της Χώρας. Για παράδειγμα, έτσι, με την ανωτέρω υπ' αριθμ. 2621/2001 απόφασή του το Δικαστήριο κρίνει ότι από την εν λόγω συνταγματική προστασία των ρεμάτων «συνάγεται ότι το κράτος υποχρεούται να διατηρεί ταύτα εις την φυσική τους κατάσταση προς διασφάλιση της λειτουργίας αυτών ως οικοσυστημάτων, επιτρεπομένης μόνον της εκτελέσεως των απολύτως αναγκαίων τεχνικών έργων διευθετήσεως της κοίτης και των πρανών αυτών προς διασφάλιση της ελεύθερης ροής των υδάτων, αποκλειομένης δε πάσης αλλοιώσεως της φυσικής των

καταστάσεως δια επιχώσεως ή καλύψεως της κοίτης τους, ή τεχνικής επεμβάσεως εις τα σημεία διακλαδώσεώς τους[10]».

Επισημαίνεται, εξάλλου, ότι με την προαναφερόμενη υπ' αριθμ. 319/2002 απόφασή του το Δικαστήριο εξειδικεύει περαιτέρω το περιεχόμενο της συνταγματικής προστασίας των ρεμάτων. Σύμφωνα, έτσι, με το σκεπτικό της αποφάσεως αυτής η ένταξη των ρεμάτων σε πολεοδομική ρύθμιση επιτρέπεται μόνον όταν τούτο επιβάλλεται από «*επιτακτικές ανάγκες ενός ευρύτερου πολεοδομικού σχεδιασμού*». Ο σχεδιασμός αυτός, μάλιστα, πρέπει, σε κάθε περίπτωση να διασφαλίζει την ανεμπόδιστη επιτέλεση της φυσικής λειτουργίας τους.

Ιδιαίτερη σημασία προσλαμβάνει, ακόμη, η κρίση του Δικαστηρίου ότι ο χώρος τον οποίο καταλαμβάνει το ρέμα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως οικοδομήσιμος χώρος ή ως χώρος προοριζόμενος για την ανέγερση κοινωφελών κτιρίων, αλλά αποκλειστικά ως *κοινόχρηστος χώρος*. Αποκλείεται, μάλιστα, οποιαδήποτε εργασία που να επιφέρει την επικάλυψη του ρέματος. Οι τυχόν εργασίες πρέπει, συνεπώς, να αποβλέπουν μόνον στη διασφάλιση της ελεύθερης ροής των υδάτων.

Η προστασία, επομένως, των ρεμάτων μπορεί να θεωρηθεί, κατά τα ανωτέρω, *απόλυτη*. Η συνταγματική αυτή προστασία των ρεμάτων μπορεί να παραλληλισθεί, έτσι, με εκείνη των δασών και των δασικών εκτάσεων, για τα οποία περιλαμβάνονται ειδικές προβλέψεις στο Σύνταγμα (άρθρο 24 παρ. 1 εδ. γ', δ' και ε', ερμηνευτική δήλωση στο ίδιο άρθρο, άρθρο 117 παρ. 3 και 4). Η προστασία των ρεμάτων, μάλιστα, μπορεί να θεωρηθεί, από μια σκοπιά, *αυστηρότερη* σε σχέση με εκείνη των δασών και των δασικών εκτάσεων, εφόσον για τα τελευταία είναι δυνατή, αν και με όρους, η μεταβολή του προορισμού τους (άρθρο 24 παρ. 1 εδ. ε' Συντ.), ενώ *η μεταβολή του προορισμού των ρεμάτων δεν επιτρέπεται σε καμία περίπτωση*. Με άλλα λόγια, δεν είναι δυνατή η μεταβολή της φυσικής τους κατάστασης και της βασικής τους λειτουργίας, της απορροής, δηλαδή, των υδάτων.

Κατά συνέπεια, η οριοθέτηση των ρεμάτων δεν μπορεί, με βάση τα ανωτέρω νομολογιακά δεδομένα, να θεωρηθεί, κατ' ανάγκη, ως «ειδικότερο» θέμα ή θέμα «τοπικού» μόνον ενδιαφέροντος, κατά την έννοια του άρθρου 43 παρ. 2 Συντ. Αντιθέτως, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το ζήτημα αυτό έχει *γενικότερη σημασία* για τη χώρα, λόγω της ιδιαίτερης λειτουργίας των ρεμάτων για το

ανθρωπογενές περιβάλλον και, γενικότερα, για τα οικοσυστήματα των περιοχών όπου βρίσκονται.

Επισημαίνεται, επιπλέον, ότι το σχολιαζόμενο Π.Ε. της Ολομέλειας του Σ.τ.Ε. περιλαμβάνει, για πρώτη από όσο γνωρίζουμε φορά, *κατάλογο των περιοχών που χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας*. Συγκεκριμένα, έτσι, περιοχές που χρήζουν της προστασίας αυτής είναι ιδίως: α) οι αρχαιολογικοί χώροι, β) αρχιτεκτονικά ή παραδοσιακά σύνολα, γ) παραδοσιακοί οικισμοί, ε) παραλιακές περιοχές ή οικισμοί, στ) τουριστικοί τόποι, ζ) δάση, η) δασικές εκτάσεις, θ) τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, ι) ευαίσθητα οικοσυστήματα, ια) περιοχές ιδιαίτερου περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος, ιβ) περιοχές υπαγόμενες σε ειδικό καθεστώς προστασίας.

Είναι σαφές ότι η ανωτέρω (ενδεικτική) καταγραφή εκ μέρους της Ολομέλειας του Δικαστηρίου, η οποία βασίζεται, προφανώς, στη μέχρι σήμερα σχετική νομολογία του, καθώς και στις συναφείς διατάξεις του Συντάγματος, του κοινοτικού δικαίου, του διεθνούς δικαίου και της κοινής νομοθεσίας, αποτελεί ιδιαίτερα χρήσιμο οδηγό για τον ερευνητή αλλά και για τη Διοίκηση.

Επισημαίνεται, τέλος, ότι το Σ.τ.Ε. επιχειρεί, τα τελευταία, ιδίως, χρόνια να διαμορφώσει μια σταθερή νομολογία αναφορικά με τις έννοιες που χρησιμοποιούνται στο άρθρο 43 παρ. 2 Συντ., κατά τρόπο ώστε να επιτευχθεί υψηλότερο επίπεδο ασφάλειας δικαίου στο πεδίο αυτό. Ο δρόμος, ωστόσο, φαίνεται ότι είναι ακόμη μακρύς. Όσον αφορά, πάντως, την περιβαλλοντική προστασία, η γενικότερη τάση του Δικαστηρίου είναι να θεωρεί ότι τα συναφή ζητήματα μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενα νομοθετικής εξουσιοδότησης μόνον εφόσον αυτή παρέχεται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Η σχετική νομολογία δεν έχει, όμως, ακόμη αποκρυσταλλωθεί. Σημειώνεται, εξάλλου, ότι ήδη εκκρεμεί αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του Δικαστηρίου [\[11\]](#), με την οποία τίθενται σειρά ζητημάτων που αφορούν τη συνταγματικότητα νομοθετικών προβλέψεων που παρέχουν εξουσιοδοτήσεις σε όργανα της Διοικήσεως για τη ρύθμιση των σχεδίων πόλεως. Η απόφαση αναμένεται, ασφαλώς, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Π.Ε. 247/2003, Τμ. Ε΄

Πρόεδρος: *Κ.Γ. Χαλαζωνίτης*, Αντιπρόεδρος

Εισηγητής: *Ο. Παπαδοπούλου*, Πάρεδρος

Προστασία νήσων. Βιώσιμη ανάπτυξη. Ζώνη Οικιστικού Ελέγχου. Νήσος Ανδρος. Ο κανόνας της βιώσιμης ανάπτυξης ισχύει, κατά μείζονα λόγο, για τα νησιά, των οποίων η ανάπτυξη, οικιστική, τουριστική και γενικώς οικονομική, πρέπει να συνδέεται με τη διατήρηση του χαρακτήρα τους και του νησιωτικού ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος και τοπίου και να μην παραβιάζει τη φέρουσα ικανότητά τους, ως παραδοσιακών ανθρωπογενών συστημάτων και ευαίσθητων οικοσυστημάτων. Οι εκτός σχεδίου πόλεως και εκτός των ορίων οικισμού περιοχές δεν προορίζονται για οικιστική ανάπτυξη. Δεν επιτρέπεται, έτσι, να θεσπίζονται για αυτές τέτοιες χρήσεις, όροι και περιορισμοί ώστε να παρέχεται η δυνατότητα δομήσεως με αυξημένη πυκνότητα και η de facto δημιουργία οικισμών. Η γεωργική γη υψηλής παραγωγικότητας αποτελεί αντικείμενο συνταγματικής προστασίας. Κατά συνέπεια, επιβάλλεται, κατά την άσκηση χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού, η διαφύλαξη της γης υψηλής παραγωγικότητας, η προστασία της οποίας εξυπηρετεί και αναπτυξιακούς στόχους. Η χρήση «κατοικία» είναι ανταγωνιστική προς τη γεωργική χρήση και οδηγεί σε απώλεια πολύτιμου φυσικού πόρου. Για την προστασία του ευαίσθητου οικοσυστήματος των ακτών, ιδίως στα νησιά, επιβάλλεται η απαγόρευση της δομήσεως σε απόσταση τουλάχιστον 100 μέτρων από τη γραμμή αιγιαλού. Δεν είναι επιτρεπτή η ίδρυση νέων οικισμών από ιδιώτες και οικοδομικούς συνεταιρισμούς για την απορρόφηση οικιστικών πιέσεων σε ιδιαιτέρως ευαίσθητα οικοσυστήματα, όπως τα νησιά των Κυκλάδων. Ο σχεδιασμός του οδικού δικτύου των νησιών πρέπει να γίνεται με ορθολογικό τρόπο και βάσει συνολικής μελέτης. Η ελάχιστη απόσταση για την ανέγερση κτισμάτων σε περιοχές όπου υπάρχουν ρέματα πρέπει να κυμαίνεται μεταξύ 15-50 μέτρων από την οριογραμμή του ρέματος, ανάλογα με τη σημασία αυτού. Απαγορεύεται η καθ' οιονδήποτε τρόπο καταστροφή ή αλλοίωση της φυσικής μορφής των ρεμάτων ανεξάρτητα από τις διαστάσεις τους.

Σχόλιο

Τα Πρακτικά Επεξεργασίας του Σ.τ.Ε. που αναφέρονται στην προστασία του περιβάλλοντος εμπεριέχουν συχνά ιδιαίτερα λεπτομερείς κρίσεις. Η αναλυτική αυτή εξειδίκευση της περιβαλλοντικής προστασίας που θεσπίζουν το Σύνταγμα και η κοινή νομοθεσία πραγματοποιείται, εξάλλου, στο πλαίσιο της επεξεργασίας των κανονιστικών διαταγμάτων. Τα διατάγματα αυτά, όταν σχετίζονται με το φυσικό και

πολιτιστικό περιβάλλον, περιλαμβάνουν συνήθως σειρά ειδικότερων ζητημάτων, που συνδέονται με την εφαρμογή των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης. Διαμορφώνεται, έτσι, σταδιακά μια εξαιρετικά εκτεταμένη, λεπτομερής και αναλυτική νομολογιακή παρακαταθήκη, η οποία τείνει να καλύψει το σύνολο των συναφών ζητημάτων. Το νομολογιακό αυτό απόθεμα είναι πολύτιμο τόσο για τον νομοθέτη, ο οποίος είναι υποχρεωμένος να κινείται στα όρια που διαγράφει το Σύνταγμα (ή, ακριβέστερα, στα όρια που κρίνουν τα δικαστήρια ως συνταγματικά), όσο και για τη Διοίκηση, η οποία εξοπλίζεται, κατά τον τρόπο αυτό, με αναλυτικούς «οδηγούς» ερμηνείας και εφαρμογής των κανόνων δικαίου. Επιπλέον, η νομολογία αυτή του Δικαστηρίου κατευθύνει και τους πολίτες, παρέχοντας, συγχρόνως, τη δυνατότητα σε αυτούς να γνωρίζουν πληρέστερα το ακριβές περιεχόμενο της συνταγματικής προστασίας του περιβάλλοντος και, κατ' επέκταση, το περιεχόμενο του «ατομικού» τους δικαιώματος στην προστασία αυτή, όπως το ενλόγω δικαίωμα κατοχυρώθηκε με την αναθεώρηση του 2001 (άρθρο 24 παρ. 1 εδ. α').

Στη νομολογιακή αυτή παρακαταθήκη προστίθεται, εξάλλου, ολόκληρο το συναφές νομολογιακό απόθεμα που έχει διαμορφώσει το Δικαστήριο την τελευταία, ιδίως, εικοσαετία, στο πλαίσιο της εξετάσεως αιτήσεων ακυρώσεως και αναιρέσεως, που άπτονται της περιβαλλοντικής προστασίας. Η περίπτωση, έτσι, της προστασίας του περιβάλλοντος είναι ίσως η πιο χαρακτηριστική για την πρόσληψη της νομολογίας των δικαστηρίων ως οιονεί «πηγής δικαίου».

Με το σχολιαζόμενο Πρακτικό Επεξεργασίας του Ε' Τμήματος, ειδικότερα, το Δικαστήριο γνωμοδοτεί επί σειράς ζητημάτων που άπτονται της προστασίας του περιβάλλοντος των νησιών και, γενικότερα, της βιώσιμης ανάπτυξής τους. Σημειώνεται ότι το υπό επεξεργασία π.δ. αφορούσε στην προκειμένη περίπτωση τον καθορισμό ΖΟΕ σε περιοχές που βρίσκονται εκτός εγκεκριμένων ρυμοτομικών σχεδίων και εκτός ορίων οικισμών στη νήσο Άνδρο και στις νησίδες Γαυριονήσια. Οι σημαντικότερες κρίσεις του Δικαστηρίου μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

ι. Τα όργανα του κράτους οφείλουν να προβαίνουν σε θετικές ενέργειες για τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος, *«παρεμβαίνοντας στον αναγκαίο βαθμό και στην οικονομική ή άλλη ατομική ή συλλογική δραστηριότητα»*. Κατά τη λήψη των σχετικών μέτρων, πάντως, τα κρατικά όργανα *«οφείλουν να σταθμίζουν και άλλους παράγοντες, αναγόμενους στο γενικότερο εθνικό και δημόσιο συμφέρον»*. Με την

κρίση του αυτή, η οποία αποτυπώνει, άλλωστε, πάγια συναφή νομολογία του, το Δικαστήριο φαίνεται να *εξαιρεί* των σχετικών σταθμίσεων *ατομικά αγαθά και συμφέροντα*, τα οποία, μάλιστα, προστατεύονται συνταγματικά υπό τη μορφή ατομικών δικαιωμάτων (λ.χ. ιδιοκτησία, οικονομική ελευθερία κ.ά.). Τα ατομικά αυτά αγαθά φαίνεται, έτσι, κατά την ενλόγω κρίση του Δικαστηρίου, να υποχωρούν πάντοτε χάριν της προστασίας του περιβάλλοντος. Υιοθετείται, έτσι, ουσιαστικά η άποψη ότι οι διατάξεις που κατοχυρώνουν την προστασία του περιβάλλοντος είναι *ειδικότερες* σε σχέση με τις διατάξεις που κατοχυρώνουν ατομικά δικαιώματα (λ.χ. 5 παρ. 1 και 17 παρ. 1 Συντ.). Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι στη θεωρία δεν απουσιάζει η κριτική της αντίληψης αυτής[12].

ii. Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης συνιστά *θεμελιώδη κανόνα* με βάση τον οποίο κρίνεται η συνταγματικότητα των συναφών νομοθετικών ρυθμίσεων. Η βιώσιμη ανάπτυξη, εξάλλου, περιλαμβάνει, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, την *«οικονομική ανάπτυξη στα πλαίσια της αρχής της αειφορίας»*. Ωστόσο, θα μπορούσε, ίσως, να υποστηριχθεί ότι, ακριβέστερα, η οικονομική και, συνακόλουθα, η κοινωνική ανάπτυξη πρέπει να νοείται στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης, λαμβανομένης υπόψη της αρχής της (περιβαλλοντικής) αειφορίας που κατοχυρώνει στο άρθρο 24 παρ. 1 εδ. β΄ Συντ. Καθίσταται, έτσι, ευχερέστερα αντιληπτό το περιεχόμενο της βιώσιμης ανάπτυξης, στο νοηματικό περιεχόμενο της οποίας συντίθενται οι ανωτέρω *τρεις διαστάσεις της ανάπτυξης: η κοινωνική, η οικονομική και η περιβαλλοντική (αρχή αειφορίας)*. Οι τρεις αυτές διαστάσεις συνιστούν *αδιάσπαστη ενότητα* και συνοψίζονται στην έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης[13]. Επισημαίνεται, μάλιστα, ότι η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης χαρακτηρίζεται από το Δικαστήριο ως *«θεμελιώδης κανόνας»*. Ο χαρακτηρισμός αυτός αντανακλά, αναμφίβολα, την ιδιαίτερη νομική, ηθική και πολιτική βαρύτητα που αποδίδει το Σ.τ.Ε. στην ενλόγω συνταγματική αρχή[14].

iii. Ο *«θεμελιώδης κανόνας»* της βιώσιμης ανάπτυξης ισχύει, *κατά μείζονα λόγο*, για τα νησιά, τα οποία, κατά τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου, αποτελούν *«ευαίσθητα οικοσυστήματα»*. Τούτο μεταφράζεται πρακτικά σε ακόμη πιο αυξημένη προστασία του ανθρωπογενούς και του φυσικού περιβάλλοντος των νησιών[15]. Σημειώνεται, εξάλλου, ότι τα τελευταία ιδίως χρόνια το Σ.τ.Ε. έχει διαμορφώσει μια ιδιαίτερα αυστηρή νομολογία για την περιβαλλοντική προστασία των νησιών[16].

iv. Δεν είναι επιτρεπτή η ίδρυση νέων οικισμών από ιδιώτες και οικοδομικούς συνεταιρισμούς για την απορρόφηση οικιστικών πιέσεων σε ιδιαιτέρως ευαίσθητα οικοσυστήματα, όπως είναι τα νησιά. Επισημαίνεται, επιπλέον, ότι ανάλογη αυστηρή κρίση για το ζήτημα αυτό είχε υιοθετήσει πριν από λίγα χρόνια το Δικαστήριο. Αποφάνθηκε, συγκεκριμένα, με την υπ' αριθμ. 1588/1999 απόφασή του ότι *«είναι ανεπίτρεπτος η ίδρυσις νέων οικισμών οιοδήποτε τύπου»* στα νησιά. Οι οικιστικές πιέσεις πρέπει, σύμφωνα με την απόφαση αυτή, να απορροφώνται εντός των υπάρχοντων οικισμών, χωρίς υπέρβαση, όμως, των ορίων της φέρουσας ικανότητάς τους. Με το σχολιαζόμενο Π.Ε., μάλιστα, κρίνεται ότι για τις εκτός σχεδίου πόλεως περιοχές δεν επιτρέπεται να θεσπίζονται χρήσεις που να οδηγούν σε *de facto* δημιουργία οικισμών.

v. Η γεωργική γη υψηλής παραγωγικότητας (γγυπ) προστατεύεται συνταγματικά, δεδομένου ότι *«η διατήρηση και η ορθή διαχείρισή της συνιστούν ουσιώδη όρο της βιώσιμης αναπτύξεως»*. Η κρίση αυτή του Δικαστηρίου περί συνταγματικής προστασίας της γγυπ θεωρείται, ασφαλώς, ιδιαίτερα σημαντική. Με βάση την παραδοχή αυτή, μάλιστα, το Ε΄ Τμήμα γνωμοδοτεί με το εξεταζόμενο Π.Ε. ότι η χρήση *«κατοικία»* δεν συμβιβάζεται με την προστασία της γγυπ, εφόσον είναι *«ανταγωνιστική»* προς αυτήν και *«οδηγεί σε απώλεια πολύτιμου φυσικού πόρου»*. Επισημαίνεται, πάντως, εν προκειμένω ο κίνδυνος να καταστεί η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης κανόνας άκαμπτος και ανελαστικός. Το γεγονός αυτό θα οδηγούσε σε σημαντική σχετικοποίηση του ρυθμιστικού ρόλου του νομοθέτη. Για τον λόγο αυτό, η συνταγματική προστασία της γγυπ πρέπει, όπως, άλλωστε, και τα λοιπά αγαθά που εμπίπτουν στο προστατευτικό περιεχόμενο της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης, να νοείται εντός συγκεκριμένου πλαισίου. Ο συναφής δικαστικός έλεγχος των επιλογών του νομοθέτη σε θέματα αναπτυξιακής πολιτικής, εξάλλου, είναι έλεγχος ορίων και όχι, κατ' αρχήν, των σκοπών που επιδιώκονται. Σε διαφορετική περίπτωση, άλλωστε, η εφαρμογή της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης από τα δικαστήρια θα κατέληγε σε μηχανισμό αντιστροφής του κανονιστικού περιεχομένου της δημοκρατικής αρχής και της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, αφού ο δικαστής θα μετατρεπόταν, στο όνομα του *«θεμελιώδους κανόνα»* της βιώσιμης ανάπτυξης, σε νομοθετικό όργανο. Κατά συνέπεια, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης καθιστά θεμιτές, ίσως, μάλιστα, και επιβεβλημένες παρεκκλίσεις ή αποκλίσεις από την προστασία της γγυπ, εφόσον συγκεκριμένοι λόγοι δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος τις δικαιολογούν.

vi. Απαγορεύεται η δόμηση σε απόσταση τουλάχιστον 100 μέτρων από τη γραμμή του αιγιαλού[17]. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο γνωμοδότησε εν προκειμένω ότι η πρόβλεψη από το υπό επεξεργασία π.δ. της κατασκευής αναψυκτηρίου εντός της ζώνης των 100 μέτρων από τη γραμμή του αιγιαλού δεν είναι επιτρεπτή.

vii. Προϋπόθεση για τη διάνοιξη ή κατάργηση οδού είναι ο προηγούμενος συνολικός σχεδιασμός του οδικού δικτύου της νήσου, καθώς και η έγκριση περιβαλλοντικών όρων[18].

ix. Επισημαίνεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις το Δικαστήριο κατά την επεξεργασία π.δ/των προβαίνει σε *συστάσεις* προς τη Διοίκηση. Είναι, έτσι, χαρακτηριστική η σύσταση προς τη Διοίκηση, σύμφωνα με την οποία *«ενόψει των σοβαρών συνεπειών τις οποίες έχει το φαινόμενο της δομήσεως σε τυφλά γήπεδα στις εκτός σχεδίου περιοχές, εις βάρος του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού, επιβάλλεται και ρητή γενική ρύθμιση του θέματος για το σύνολο των εκτός σχεδίου περιοχών»*.

x. Η ελάχιστη απόσταση για την ανέγερση κτισμάτων σε περιοχές όπου υπάρχουν ρέματα πρέπει να προσδιορίζεται μεταξύ 15-50 μέτρων, ανάλογα με τη σημασία του ρέματος. Αφετηρία, εξάλλου, για τη μέτρηση της αποστάσεως αποτελεί η οριογραμμή του ρέματος και όχι ο άξονάς του. Επιπλέον, σύμφωνα με τη γνωμοδότηση αυτή, απαγορεύεται η καταστροφή ή αλλοίωση, με οποιοδήποτε τρόπο, της φυσικής μορφής των ρεμάτων, ανεξάρτητα από τις διαστάσεις τους[19]. Επισημαίνεται εν προκειμένω η τάση του Ε΄ Τμήματος του Δικαστηρίου να μην περιορίζεται απλά σε έλεγχο νομιμότητας των υπό επεξεργασία π.δ. που του υποβάλλονται, αλλά, επιπρόσθετα, να προβαίνει σε συστάσεις, με τεχνικό, μάλιστα, χαρακτήρα. Είναι, ωστόσο, σαφές ότι το Δικαστήριο δεν έχει, συνήθως, τη δυνατότητα να υπεισέρχεται σε παρόμοια τεχνικής φύσεως ζητήματα, τα οποία μόνον η Διοίκηση μπορεί να κρίνει και, μάλιστα, ανέλεγκτα.

[1] Για τα σχετικά με τη νομοθετική εξουσιοδότηση ζητήματα βλ., αντί άλλων, Γ. Παπαδημητρίου, Οι θεσμικές εγγυήσεις για την άσκηση της κανονιστικής αρμοδιότητας και η αρχή του κράτους δικαίου, ανάπτυπο από Νόμος, Αφιέρωμα στον Ν. Παπαντωνίου, 1996, σ. 581 επ.

[2] Δημ. σε ΕΔΔΔ 2002, σ. 767 με παρατηρήσεις Απ. Παπακωνσταντίνου.

[3] Βλ. *Απ. Παπακωνσταντίνου*, παρατηρήσεις στη Σ.τ.Ε. Ολομ. 1101/2002, ΕΔΔΔΔ 2002, σ. 779. Έτσι ήδη και ο *Α. Γέροντας*, Η συνταγματική προστασία της ιδιοκτησίας και αναγκαστική απαλλοτρίωση, 2003, σ. 82-83.

[4] Δημοσιευμένη στην παρούσα ιστοσελίδα, βλ. ανωτέρω.

[5] Δημοσιευμένη στην παρούσα ιστοσελίδα με σημείωμα *Απ. Παπακωνσταντίνου*, βλ. ανωτέρω.

[6] Δημοσιευμένη σε ΕΔΔΔΔ, τ. 1/2003, σ. 140, με παρατηρήσεις *Απ. Παπακωνσταντίνου*.

[7] Δημοσιευμένη σε ΕΔΔΔΔ 2002, σ. 303, με παρατηρήσεις *Απ. Παπακωνσταντίνου*.

[8] Βλ. επίσης Σ.τ.Ε. 1801/1995, 4577/1998, 2656/1999 κ.ά.

[9] Τα υδρορεύματα συγκροτούν συχνά ιδιαίτερα σημαντικούς υγροτόπους (wetland - zone humide -nassland- zone umide), οι οποίοι προστατεύονται τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο (διεθνείς συμβάσεις). Σημειώνεται ότι κατά το άρθρο 1 παρ. 1 της Συμβάσεως RAMSAR «οι υγρότοποι (wetlands) αποτελούν? φυσικές ή τεχνητές επιφάνειες, μονίμου ή πρόσκαιρου χαρακτήρα, αποτελούμενες από έλη γενικώς (marshes) ή από τέλματα (fen), ή από περιοχές τύρφης (peatland) ή καλυπτόμενες προσωρινά ή μόνιμα από νερό, γλυκό ή υφάλμυρο ή αλμυρό, το οποίο ρέει ή είναι στάσιμο, συμπεριλαμβανομένων και εκτάσεων καλυπτομένων από θαλάσσιο νερό του οποίου όμως το βάθος κατά την αμπώτιδα δεν υπερβαίνει τα έξη μέτρα». Σύμφωνα, εξάλλου, με άλλον ορισμό, «ο όρος υγρότοπος υποδηλώνει όλες τις μικρού βάθους συγκεντρώσεις νερού, είτε αυτές είναι στάσιμες είτε τρεχούμενες (ρέουσες), καθώς επίσης και τις περιοχές των οποίων η στάθμη του υπόγειου νερού βρίσκεται πολύ κοντά στην επιφάνεια του εδάφους» (βλ. Σπ. Ντάφη, Οι υγρότοποι της Ελλάδας, σε: Γ. Παπαδημητρίου (επιμ.), Η προστασία των υγροτόπων στην Ελλάδα, πρακτικά συνεδρίου, 1998, σ. 21). Γενικά για την προστασία των υγροτόπων βλ. ιδίως τον συλλογικό τόμο: Γ. Παπαδημητρίου (επιμ.), Η προστασία των υγροτόπων στην Ελλάδα, ό.π., Θ. Λαζαρέτου, Η νομική προστασία των υγροβιοτόπων στην Ελλάδα, 1995, ιδίως σ. 17 επ., 33 επ., 48 επ., 57 επ., 65 επ., 91 επ., Βλ. Παπαγρηγορίου, Οι υγρότοποι διεθνούς ενδιαφέροντος. Η διεθνής Σύμβαση του RAMSAR και η ελληνική έννομη τάξη, 2000, ιδίως σ. 40 επ., 58 επ., 100 επ., 146 επ., 168 επ.

[10] Πρβλ. ακόμη Σ.τ.Ε. 4577/1998. Βλ. επίσης Π.Ε. 247/2003, που περιλαμβάνεται, επίσης, στην παρούσα ιστοσελίδα, με σημείωμα *Απ. Παπακωνσταντίνου*.

[11] Αίτηση ακυρώσεως των *Α. Βαγιάκη και λοιπών* κατά ΥΠΕΧΩΔΕ και Ν.Α. Χανίων, δικάσιμος 10.10.2003.

[12] Βλ. ιδίως Απ. Γέροντα, Η συνταγματική προστασία της ιδιοκτησίας και αναγκαστική απαλλοτρίωση, 2003, σ. 8 επ., Γ. Δρόσου, Συνταγματικοί περιορισμοί της ιδιοκτησίας και αποζημίωση, 1997, σ. 188 επ., Φ. Δωρή, Προστασία των υγροτόπων και περιορισμοί του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, σε: Γ. Παπαδημητρίου (επιμ.), Η προστασία των υγροτόπων στην Ελλάδα, 1998, σ. 29 επ., Ξ. Κοντιάδη, Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την αναθεώρηση του 2001, 2002, σ. 350 επ., Π. Παραρά, Η συνταγματική περιπέτεια του Μεγάρου Μουσικής, ΤοΣ 1996, σ. 739 επ., ιδίως σ. 741, Απ. Παπακωνσταντίνου, Το άρθρο 24 του Συντάγματος ως πεδίο νομοπολιτικής έντασης στην πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, Νόμος και Φύση, τ. 4 (1997), σ. 578 επ.

[13] Για τη συνταγματική διάκριση μεταξύ της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης και της αρχής της αειφορίας βλ. Απ. Παπακωνσταντίνου, Αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης. Παρατηρήσεις στη Σ.τ.Ε. 613/2002 Ολομ., ΕΔΔΔ 2002, σ. 580 επ.

[14] Σημειώνεται ότι ο Δ. Τσάτσος σημείωνε (Συνταγματικό Δίκαιο, τ. Β΄. Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας, 1992, σ. 41), ήδη προ δεκαετίας περίπου ότι «η αρχή της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος ως υποχρέωσης του κράτους κατά το άρθρο 24 παρ. 1, εφόσον συνιστά αρχή που ανάγεται πλέον στις πραγματικές προϋποθέσεις επιβίωσης του ανθρώπου, ουσιαστικά πρέπει να θεωρηθεί θεμελιώδης». Σύμφωνα με τον συγγραφέα αυτόν, εξάλλου, «ο θεμελιώδης χαρακτήρας μιας συνταγματικής αρχής προκύπτει είτε επειδή το Σύνταγμα το ορίζει (τυπικό κριτήριο), είτε από τον κεντρικό νοηματικό (πολιτικό και θεσμικό) ρόλο που έχει η αρχή αυτή στο όλο οικοδόμημα του Συντάγματος (ουσιαστικό κριτήριο), είτε και από τα δυο. Ο ρόλος αυτός ούτε αμετάκλητος είναι ούτε οριστικός και δεν αποκλείεται να επεκταθεί και σε αρχές άλλες, που τον αποκτούν μέσα από τη δημιουργία νέων ιστορικών δεδομένων» (ibidem). Οι ανωτέρω επισημάνσεις του Τσάτσου είναι νομίζουμε χρήσιμες προκειμένου να γίνει ευχερέστερα αντιληπτός ο χαρακτηρισμός της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης από το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο της χώρας ως «θεμελιώδη κανόνα».

[15] Πρβλ. ενδεικτικά Σ.τ.Ε. 3406/2001, 2425/2000 (δημ. σε ΤοΣ 2001, σ. 619 επ.), 2940/2000 Ολομ. (δημ. σε ΕΔΔΔ 2000, σ. 320 επ., με παρατηρήσεις του Απ. Παπακωνσταντίνου), 2239/2000 Ολομ. (δημ. σε ΤοΣ 2001, σ. 605 επ., με σημείωμα του Απ. Παπακωνσταντίνου), 1588/1999, 1129/1999, 637/1998, Π.Ε. 636/2002, 633/2002, 536/2002, 535/2002, 210/2002, 120/2002, 432/2001.

[16] Βλ. τα νομολογιακά παραδείγματα που αναφέρονται σε: Δ. Μέλισσα, Θεμελιώδη ζητήματα του Δικαίου της Χωροταξίας, 2002, σ. 168 επ., Απ. Παπακωνσταντίνου, Η προστασία των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, στην παρούσα ιστοσελίδα (nomosphysis.org.gr) (Αύγουστος 2003).

[17] Βλ. και Π.Ε. 636/2002 και 633/2002.

[18] Πρβλ. Π.Ε. 636/2002. Επίσης βλ. Σ.τ.Ε. 2425/2000, 2502/1999, 4033/1998 κ.ά.

[19] Για την προστασία των ρεμάτων βλ. από την πρόσφατη νομολογία τελείως ενδεικτικά Σ.τ.Ε. 319/2002, δημ. σε ΕΔΔΔΔ, τ. 1/2003, σ. 140 με παρατηρήσεις Απ. Παπακωνσταντίνου, καθώς και σε ΤοΣ 2002, σ. 321, Σ.τ.Ε. 2621/2001, δημ. σε ΕΔΔΔΔ 2002, σ. 303 με παρατηρήσεις Απ. Παπακωνσταντίνου.